

Sergiu SAVA

Imanența și spectrele fenomenologiei heideggeriene a morții

(Cristian Ciocan, *Moribundus sum: Heidegger și problema morții*, Editura Humanitas, București, 2007, 410 p.)

Despre moarte, ca despre atâtea altele, se poate vorbi în mai multe feluri. Această situație este responsabilă de faptul că uneori s-ar putea să fim puțin dezorientați în fața unei perspective asupra morții diferită de a noastră. Observăm, de exemplu, că optica, de obicei rece, nepasională a filosofiei în fața morții, în fața unui subiect care pe unii îi face să urle, poate produce stupoare. Am putea totuși denunța într-o asemenea situație o crasă inabilitate pentru dialog, având în vedere că felurile diferite de a vorbi despre moarte nu trebuie să rămână neapărat exterioare unele de altele, dezorientarea generată de diferență fiind un bun catalizator al înțepenirii în anumite presupoziii fără prea mare eficiență în câmpul filosofiei.

Nu o astfel de atitudine rigidă este de întâlnit în volumul intitulat *Moribundus sum: Heidegger și problema morții*. Acest fapt este cum nu se poate mai firesc dacă ne gândim că autorul, Cristian Ciocan, este doctor în filosofie (volumul menționat are la bază tocmai teza de doctorat susținută în 2006 la Universitatea din București), membru fondator al *Societății Române de Fenomenologie*, editor al revistei *Studia Phaenomenologica*, coautor al volumului *Levinas Concordance* (Springer, 2005, 955 p.)¹. Miza cărții despre problema

morții la Heidegger, așa cum precizează și autorul, este cu preponderență descriptivă: prezentarea modului în care se articulează tema morții în intimitatea lucrării fundamentale a lui Heidegger – *Ființă și timp* – și plasarea acestei cercetări în contextul filosofiei secolului XX. Corespunzător mizei fixate, volumul este structurat pe două părți, clar delimitate, fiecare cu o sarcină specifică ce concurează la împlinirea obiectivului propus.

Prima parte își propune, folosindu-se de o lectură imanentă, traversarea pas cu pas a palierelelor problematice în care fenomenul morții intervine în analitica existențială, ceea ce presupune analiza raporturilor conceptuale cu alte fenomene care circumscriu întreprinderea heideggeriană. Teza înaintată este aceea că investigarea problemei morții „va putea deschide nucleul cel mai profund al analiticii existențiale a *Dasein*-ului și al proiectului ontologic heideggerian ca întreg” (p. 17), permițând astfel recuperarea întregii problematizări din *Ființă și timp*.

Cu scopul de a asigura un teren ferm și coerent, care va permite o cercetare cât mai riguroasă a fenomenului morții așa cum este el descris de Heidegger, primul capitol încearcă, sub exigența unei „analize milimetrice”, o schițare a întreg ansamblului analiticii

¹ Mai multe date despre Cristian Ciocan pot fi accesate la adresa

www.phenomenology.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=36.

existențiale. Acest demers este ghidat de întrebarea privitoare la identitatea a ceea ce este numit „existențial” [*Existenzial*], astfel că sunt trecute în revistă toate acele structuri de ființă ale *Dasein*-ului pe care Heidegger le numește explicit astfel.

Începând cu al doilea capitol, fără a aduce neapărat un deficit de rigoare, unitatea de măsură a analizei devine mai flexibilă, în această notă urmând să se desfășoare întreg restul investigației. Problema morții își face debutul în discursul din *Ființă și timp* odată cu nevoia asigurării unei integralități încheiate a analiticii *Dasein*-ului situat între viață și moarte, încât termenul în raport cu care Cristian Ciocan desprinde primele articulații ale descrierii heideggeriene a fenomenului morții este cel de *totalitate*. Moartea, prin urmare, este surprinsă în contextul asigurării conceptului de totalitate și al asigurării validității ontologice aferente analiticii existențiale.

Următorul capitol este dedicat tematizării heideggeriene a morții *celuilalt*. Putem vorbi în acest caz de o simplă determinare a conceptului de *totalitate*, a cărui exigență face necesară testarea posibilității de a accede la integralitatea *Dasein*-ului prin intermediul raportării la moartea celuilalt. Potrivit lui Cristian Ciocan, putem desprinde, urmând (con)textul heideggerian, cel puțin trei motive pentru a infirma această posibilitate: moartea, ca moarte a *Dasein*-ului, trebuie să fie înțeleasă în registrul faptului-de-a-fi-de-fiecare-dată-al-meu [*Jemeinigkeit*]; moartea exclude, prin calitatea de a fi non-relațională, faptul de a fi laolaltă [*Mitsein*]; acest efect al morții se răsfrânge chiar și asupra „intersubiectivității” așezate sub semnul impersonalului „se”, constituind momentul deciziei de a alege între autenticitate și inautenticitate.

După stabilirea orizontului în care se desfășoară cercetarea heideggeriană a morții, următoarele trei capitole se apleacă asupra *modului* în care *Dasein*-ul are acces la propria moarte, mod determinat de starea de deschidere [*Erschlossenheit*], precum și asupra consecințelor relației cu moartea pentru modalizarea structurilor stării de deschidere. Astfel, fiecare capitol are în vedere unul din existențiali care constituie starea de deschidere – *înțelegerea, situarea afectivă* sau *discursul* – și raportul pe care respectivul existențial îl întreține cu fenomenul morții.

Odată cu capitolul 7, analiza discursului heideggerian despre moarte își fixează ca loc al desfășurării a doua parte din *Ființă și timp*, fiind orientată asupra raporturilor pe care fenomenul morții le întreține cu principalele elemente constitutive investigate în restul lucrării lui Heidegger: conștiința, temporalitatea și istoricitatea. În felul acesta, demersul din prima parte a volumului semnat de Cristian Ciocan își duce la bun sfârșit sarcina propusă – aceea de a schița fenomenul morții în dimensiunea ontologică pe care i-o conferă Heidegger în lucrarea sa fundamentală, precum și aceea de a evidenția modul în care fenomenul morții interferează cu totalitatea elementelor principale ale analiticii existențiale. În aceeași notă pozitivă poate fi evocată optica imanentă care traversează investigația din această primă parte, reușind asigurarea unor repere legitime privitoare la întreprinderea heideggeriană, utile în special pentru a doua parte a cercetării, și evitând astfel riscul unor distorsiuni datorate unei perspective străine de contextul heideggerian. Totuși, uneori investigația lui Cristian Ciocan se poartă în marginea textului semnat de Heidegger, intervenind cu unele problematizări care surprind anumite insufi-

ciențe ale analizei heideggeriene, acestea evidențiind trecerea de la o imanență a textului la o situare în imanența fenomenului cercetat², pe care, în măsura în care poate fi reproșată drept o inconsecvență, o putem pune sub semnul acelei „trădări fertile” menționată de Cristian Ciocan (p. 395)³. În această manieră este elaborat întreg ultimul capitol al primei părți, care tratează problema morții prin raport cu cea a vieții. O astfel de abordare se vede din start situată într-o poziție oarecum transcendentă față de contextul heideggerian – ce se sustrage determinării ființei *Dasein*-ului prin intermediul noțiunii de viață –, fapt care îl va îndreptăți pe autor să vorbească de un *antivitalism* al ontologiei fundamentale (pp. 226-227). Această perspectivă antivitalistă își va extinde spectrul și asupra unor probleme asociate vieții: problema animalității și cea a trupului viu. Intenția explicită a lui Cristian Ciocan este aceea de a sesiza care sunt resorturile ascunse ale acestei direcții asumate de Heidegger, precum și consecințele antrenate. Prin această intenție de a surprinde o anumită ipostază a nespusului gândirii lui Heidegger, autorul nu se rupe doar de imanența textului heideggerian – caz în care logica heideggeriană ar putea rămâne nealterată, deci la fel de eficientă –, ci și de presupuzițiile sale, care dau naștere logicii aferente.

În acest fel este deschisă calea către a doua parte a cărții lui Cristian Ciocan, care își propune, prin intermediul unei

metode istoric-comparative, să ofere anumite deschideri permise sau chiar generate – mai mult negativ, ca reacții adverse – de problematizarea heideggeriană a morții. În felul acesta, este evitată o perspectivă unilaterală asupra investigației din *Ființă și timp* a problemei morții, perspectivă sub care risca să se plaseze cercetarea lui Cristian Ciocan din prisma adoptării unei lecturi imanente. Filosofii luați în calcul pot fi împărțiți în două categorii: filosofi germani, cu care Heidegger a avut un contact direct și care au avut o oarecare înrâurire asupra dezvoltării filosofiei sale – Scheler, Jaspers, Husserl – și filosofi francezi, care s-au raportat, mai mult critic, la fenomenologia heideggeriană a morții – Sartre, Levinas, Derrida. În felul acesta este relevată importanța pe care problema morții a căpătat-o în secolul XX și rolul central al lui Heidegger în acest orizont.

Parcurgând întreaga ei întindere, putem considera cartea lui Cristian Ciocan ca fiind o reușită, fapt cu atât mai meritoriu cu cât este vorba de primul volum de exegeză din spațiul românesc dedicat prin excelență problemei heideggeriene a morții. În primul rând poate fi menționată claritatea scriiturii, datorată în special caracterului riguros, analitic chiar (în special în primul capitol) al modului în care este condusă cercetarea. Acest fapt imprimă investigației o coordonată rece și lucidă, care nu ezită, atunci când este cazul, să evidențieze aspectele problematice, uneori chiar contradictorii ale materialului avut în atenție. De asemenea, trebuie remarcată atenția sporită acordată derulării coerente a cercetării, fiind fixate explicit sarcinile propuse, metoda de lucru, spațiul de joc al cercetării, concluziile rezultate sau sarcinile ce se deschid pentru o cercetare viitoare.

² Vezi, în special, capitolul III (*Moarte și alteritate. Moartea celuiilalt*, pp. 134-149).

³ În același timp, această abordare din interior a fenomenului cercetat poate fi legitimată prin recursul la determinarea pe care o dă Cristian Ciocan cercetării problemei filosofice a morții ca «perpetuă și complicată pendulare, între viață și referințe, între frisonul finitudinii și bibliografiile obligatorii, între înțelegerea „trăită” a morții și ocurențele conceptuale din textele cercetate» (p. 7).

Totuși, dincolo de relevarea aspectelor pozitive ale cărții lui Cristian Ciocan, este utilă evidențierea caracterului ei uman, supus unor mai mici sau mai mari imperfecțiuni, astfel că lectura devine mai relaxată, iar autorul își poate clarifica, mai mult sau mai puțin, situația de unde pleacă mai departe. Două aspecte doar, potențial problematice, aș vrea să menționez. Dincolo de meritele evidente ale primului capitol (indiscutabil cel mai reușit), care ar putea fi utilizat cu mult folos drept îndrumar pentru cineva care dorește să surprindă articulațiile de bază ale lucrării fundamentale a lui Heidegger, ne putem întreba dacă dimensiunea milimetrică a analizei puse la lucru în interiorul său este pe deplin justificată în economia cărții. Ar trebui să fim atenți în special la faptul că, așa cum am precizat deja, investigația lui Cristian Ciocan, după acest capitol, se va situa la un nivel puțin mai lejer, care face ca anumite precizări și distincții, foarte corect elaborate în primul capitol, să nu mai fie utilizate atunci când este luată în calcul tema principală a cărții – interpretarea ontologică a fenomenului morții. Un al doilea aspect criticabil ar fi „echivalarea” pe care Cristian Ciocan o realizează, în câteva momente ale cărții, a unor concepte specifice fenomenologiei heideggeriene cu anumite concepte din metafizica tradițională. Menționez aici corespondența dintre deținerea-prealabilă [*Vorhabe*] și înțelegerea la nivelul senzației (p. 72), dintre *Dasein* și suflet (p. 239) sau dintre ego-ul natural și dimensiunea ontică a *Dasein*-ului (p. 316)⁴. Spun că acest aspect este criticabil deoarece echivalarea unui concept heideggerian cu unul al metafizicii tradiționale – fie și

⁴ E drept că acest ultim caz al echivalării ar putea fi pus, dintr-o anumită perspectivă, pe seama lui Husserl, și nu a lui Cristian Ciocan, încât ar putea fi exclus din lista echivalărilor.

doar pentru un moment – atrage automat și transferul complexului de sens (de prejudecăți) în care termenul cu care se face echivalarea era angrenat, transferul logicii metafizicii tradiționale, în cele din urmă, atât de improprie discursului heideggerian⁵. Acest mecanism al transferului este certificat chiar de Cristian Ciocan atunci când, privitor la determinarea heideggeriană a morții ca plecare-din-lume [*Aus-der-Welt-gehen*] sau ca pierdere a faptului-de-a-fi-în-lume [*In-der-Welt-sein verlieren*], arată că verbele „a pleca” și „a pierde” implică imediat întrebarea privitoare la *cine* pleacă, *cine* pierde sau *unde* pleacă (p. 238). Lipsa răspunsului la asemenea întrebări îl determină să conchidă că ne situăm în plină aporie și să indice prezența unor dificultăți fundamentale privitoare la determinarea *Dasein*-ului ca fapt-de-a-fi-în-lume [*In-der-Welt-sein*]. Dar și în cazul lui Heidegger poate fi vorba de o scăpare de moment când utilizează verbele amintite sau, cum sugerează Cristian Ciocan, de o îngrădire pe care o generează limbajul, încât ar trebui să ne întrebăm dacă nu cumva e necesar să trecem dincolo de această logică, deci, implicit, dincolo de întrebările care nasc aporia.

⁵ Nu este de la sine înțeles de ce anume am concepe harta filosofiei ca dispunând de anumite toposuri definitive, în care s-ar succeda, de-a lungul istoriei, diverse conținuturi. Uneori, odată cu conținutul, este expulzat și toposul aferent – am putea chiar spune, urmându-l pe Nietzsche (*Știința voioasă*, § 108), că excluderea unui conținut, cel puțin în anumite cazuri, trebuie să fie însoțită și de asumarea depășirii golului rămas în urmă.